

Kvinnliga läkares dilemma kan bli sjukvårdens styrka

Det är en paradox han presenterar, Nils Uddenberg, något av en rävsaxens logik: Å ena sidan – kvinnliga läkare har (generellt sett) svårare än sina manliga kollegor att sätta gränsen mot patienterna och värja sig mot att bli alltför engagerade i jobbet. Å andra sidan – just detta engagemang ger dem kraft att sätta gränsen mot arbetsgivaren och säga ifrån om orimliga arbetsvillkor.

Nej, Nils Uddenberg ville egentligen inte prata om dagens läkarroll och läkararbetsmiljö. Ty han är en avfälling. Åtminstone är det vad han själv, litet på skämt, säger att hans gamla psykiaterkompisar kallar honom – om än med viss beundran.

Han har ett förflutet som docent i empirisk livsåskådningsforskning och psykiatri (med rötterna i en socialpsykologisk skola) och som universitetslektor i medicinsk psykologi och etik vid Karolinska institutet.

Fast epitetet avfälling gäller nog mer hans intresse idag att studera människans evolutionära biologi, arvet och miljön, biologin och kulturen/historien – en bra bit från de forna socialpsykologiska tankegångarna – än det faktum att han lämnat läkarjobbet och sjukvården.

För det är just vad han har. Sedan tretton år är han knuten till det tvärvetenskapliga »Institutet för framtidsstudier» i Stockholm. Där är han projektledare, forskare, författare med den moderna evolutionära biologin som huvudspår. Ett forskningsfält som kan ge förklaringsgrunder för vitt skilda mänskliga universella karakteristika

som könsroller, social förmåga, moral och samvete, sökande efter sammanhang och mening i livet etc.

En »from darwinist», det är vad han kallar sig själv.

– Jag kommer nog inte tillbaka till värden, säger han. Men jag har kvar min legitimation, även om jag aldrig någonsin utnyttjar den numera. Och jag skulle bli djupt kränkt om någon försökte ta den ifrån mig.

Ränderna går kanske aldrig ur. En gång läkare, alltid läkare. Och intervjun spårar oundvikligen in där. En kritisk hållning till läkarjobbet, det har han nog alltid haft.

– Att vara läkare är en mångfasetterad uppgift som berör allt från teknisk, biologisk kunskap till existentiella problem.

Läkekonst ska självklart bedrivas på vetenskapligt korrekta grunder, det poängterar han samtidigt som han säger att läkare bekant sig till en ganska så bestämd »tro» på vetenskapen.

– Läkare uppfattar sig ofta som tekniker som ska reda ut vad som är fel i kroppsmaskinen och så försöka åtgärda detta fel. Tekniska åtgärder blir då viktigare än helhetsbilden av människan, patienten.

Under sin tid som lärare i etik och medicinsk psykologi vid Karolinska institutet frågade han sig varför det var så tyst i läkarutbildningen och i värden kring de stora frågorna, de om de yttersta tingen – människors tankar om liv och död, om livets mening.

– Läkare måste ha kunskap om olika livsåskådningar för att kunna förstå hur människor förhåller sig till dessa frågor. Ett drastiskt exempel är att man ofta ropar på intensivvårdsläkare när en människa håller på att dö. Men det är ingen som ropar på prästen och sista smörjelsen.

– Varför var den sista smörjelsen så viktig? Jo, människor trodde att de i döden var på väg in i ett annat liv, och att det inför den nya tillvaron var bra att vara ren och fin. Idag har vi i det svenska samhället en annan eskatologi, en annan syn på livet efter detta. Vi menar att efter detta liv är det slut. Då gäller det att förlänga livet så länge som möjligt.

Med ett livsåskådningsperspektiv kan mycket av dagens medicinska praxis få ökad förståelse. Och med en öppnare attityd inför de svåra frågorna kan patienterna få ett bättre omhändertagande, anser Nils Uddenberg.

Och intresset för livsåskådning – t ex filosofi och etik – har fått ett uppsving. »New age»-vågen är bara ett uttryck. Men religion, däremot, är ännu litet fult, kringgårdat med blygsel, i det sekulariserade Sverige.

– Jo, men jag tror att blygseln är på väg att försvinna. Det finns en tendens till ett ökat intresse nu för att tala även om religiösa frågor, på ett litet annorlunda sätt än tidigare.

– Länge ansågs det ju att vara kristen, det var detsamma som att vara vidskeplig eller att inte kunna sin naturvetenskapliga läxa ordentligt. Men jag ser ingen motsättning mellan en naturvetenskaplig världsbild och en trosuppfattning, även om jag själv inte omfattar någon varm tro.

– Vi är trots allt skapade så att vi söker efter mening och sammanhang i våra liv.

Det är till och med en av de mänskliga universalegenskaperna, poängterar Nils Uddenberg.

– Vi söker svar på våra frågor i religionen och i andra livsåskådningar. Denna strävan tycks som en biologiskt nedärvd mänsklig egenskap som dyker upp i alla mänskliga kulturer, i olika former.

Också inom läkarkåren ökar nu intresset för livsfrågor, t ex medicinsk psykologi och etik, betonar Nils Uddenberg.

– Det speglar en insikt om att teknik nog är bra, men att det finns andra viktiga aspekter som inte självklart faller in under den tekniska sfären.

Så är det idag. Men då, innan Nils Uddenberg lämnade läkarbanan för över tio år sedan, då var det rätt tyst om livsåskådningsfrågor.

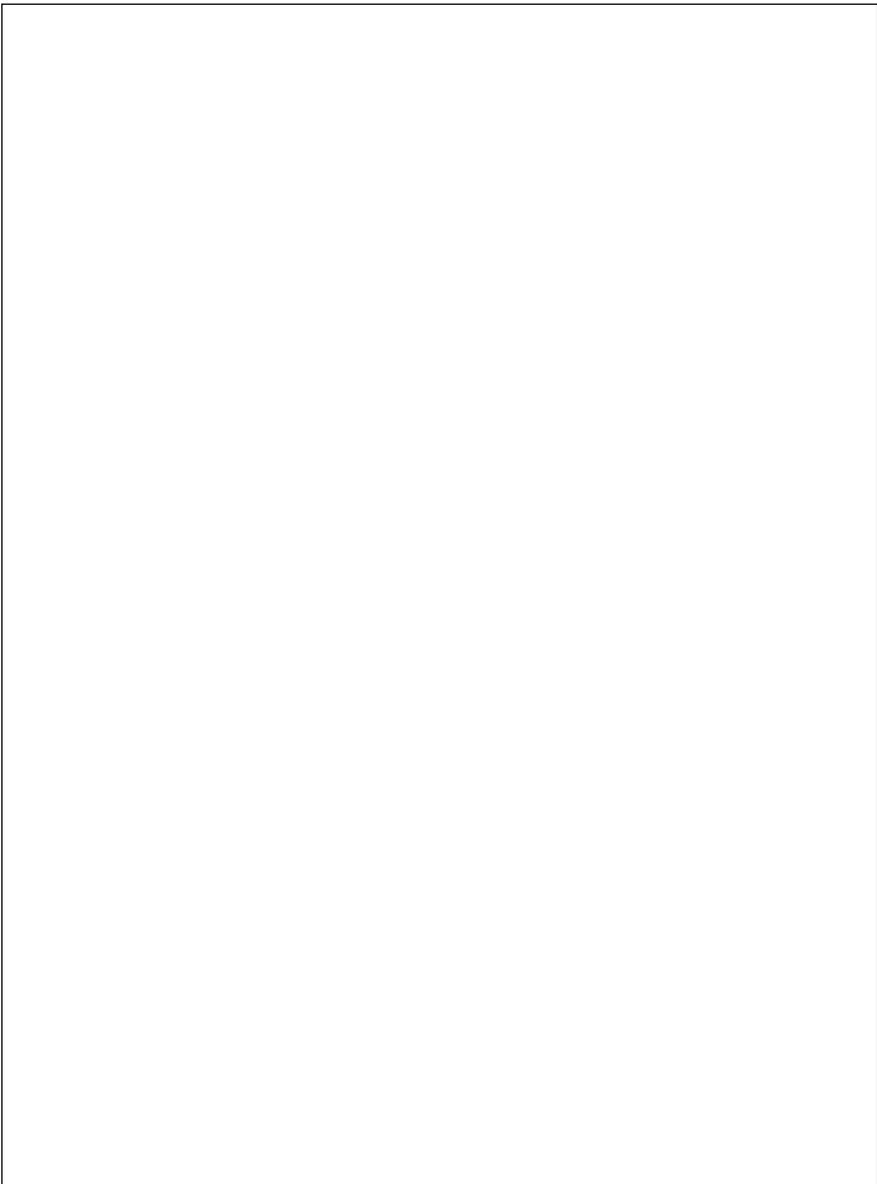
Och nästan lika tyst var det kring läkares arbetsmiljö, kring de sociala villkoren för att klara detta, det svåraste av alla människovårdande yrken, menar han.

INTERVJU
BIRGIT
WILHELMSON

FOTO

MICHAEL
BRANNÄS

Ränderna går kanske aldrig ur, en gång läkare, alltid läkare. Det är över tio år sedan Nils Uddenberg lämnade läkarbanan, bl a därför att han tyckte att det inte gavs något utrymme för reflektion kring läkaryrkets svåra frågor – de om de yttersta tingen, liv och död, lidande och lust. Och läkarnas arbetsmiljö, de sociala villkoren för ett bra patientmöte, den var det tyst kring. Idag hejar han på i debatten, synpunkter har han fortfarande.

– Som läkare ställs man ofta inför ytterligt svåra problem som gäller människors liv och död, lidande och lust. Det ger starka intryck som man måste bearbeta, både för sig själv och tillsammans med andra. Men tiden för reflektion, den tyckte jag inte fanns.

Den ödmjuka, odogmatiska reflektionen, den är viktig för den som har till yrke att vårda människor, poängterar Nils Uddenberg som menar att det handlar om såväl läkarens eget välbefinnande som möjligheterna att göra ett bra jobb för sina patienter, de yttersta uppdragsgivarna.

– Mutualism kallas det på biologiskt språk. Dvs, det som är bra för doktorn, det är också bra för patienten.

Men, insikterna om läkares arbetsmiljö var då en »bristvara», liksom den

centrala diskussionen om livsåskådning, tyckte Nils Uddenberg som arbetade med dessa frågor: »För läkarnas skull, och för patienternas.»

Till slut blev ändå otillfredsställelsen med dessa »bristvaror» en av anledningarna för honom att lämna läkarbanan, lusten att hitta nya spår i det sociobiologiska fältet en annan.

Numera följer han, på avstånd, de intensiva diskussionerna om läkarjobbets villkor. De människor som är modiga och öppet säger ifrån – »Det här funkar inte» – dem hejar han på allt vad han kan, säger han.

– Med dagens nedskärningar och produktionskrav är det så uppenbart att många läkare är illa hanterade.

Och på nära håll får han dagliga rap-

porter från vårdgolvet, hans hustru är barnpsykiater. Nils Uddenberg är numera den »läkarfru» som den manligt utformade sjukvården bygger på som idé, poängterar han.

– Det är vi bägge väldigt nöjda med. Eftersom jag själv inte är i svängen längre, så är jag öppnare och kan ta emot mer.

Just kvinnliga läkares litet speciella arbetsituation har han engagerat sig i, under en period var han t ex en ofta inbjuden föredragshållare till Kvinnliga läkares förening.

– Kvinnliga läkare far ofta förskräckligt illa i detta yrke som är utformat på manliga premisser utifrån manliga spelregler och en grundidé om att det finns en fru därhemma som har middagen färdig på bordet och som klappar om gubben när han kommer hem.

Den »läkarfrun» finns knappt längre. Och särskilt inte för kvinnliga läkare.

Att läkarkåren nu feminiseras, det tycker han är bra.

Kvinnliga läkare har kanske litet svårare än sina manliga kolleger att sätta gränsen gentemot patienterna (»... det är nog också lättare att anförtro sig åt en kvinna än åt en man ...»). Och kvinnliga läkare har kanske litet svårare att värja sig mot ett (för) starkt engagemang i jobbet. Generellt sett, förstås.

Ett dilemma som kan bli sjukvårdens styrka! menar Nils Uddenberg

För just engagemanget i patienterna kan ge kraften att ryta i mot arbetsgivaren, att ställa krav på andra villkor för mötet med patienterna, och det kan komma såväl kvinnliga som manliga läkare till del – och inte minst patienterna.

– Kvinnliga läkare kanske svårare kan acceptera dåliga arbetsförhållanden som ytterst också drabbar patienterna.

Och samtidigt som Nils Uddenberg talar om nödvändigheten av läkares 100-procentiga engagemang inför patienten, så betonar han också nödvändigheten av den lika 100-procentiga avskärmningen. En svår balansgång.

– Det är oerhört viktigt att kunna koppla av när patienten lämnat rummet, annars orkar man inte med jobbet.

Men detta kan vara på gott och ont. I en alltför effektiv avskärmning, utan eftertanke och reflektion, där lurar cynismen.

Och det är just denna avskärmning som kvinnliga läkare kan ha svårare för. Så därför tror Nils Uddenberg också att en större totalandel kvinnliga läkare kan motverka en »cynismifiering» i kåren.

– Men det vore olyckligt om det bara blev kvinnliga läkare, bägge könen behövs i det viktiga jobb som är läkares.

Från kvinnligt och manligt i läkarrollen är det lätt att ta klivet till könsroller över huvud taget, eller: Hur ser våra könsroller ut från ett evolutionärt perspektiv? Och det klivet, det tar Nils Uddenberg gärna.

Jodå, han till och med tassar ut och ställer sig på en riktig krutdurk.

Men han börjar med en mjukstart och säger att han tror att det kan finnas en biologisk grund för kvinnliga och manliga läkares möjliga skillnader i att sätta gränser gentemot patienterna. Det är inte någon slump att kvinnor söker sig till vårddyrken i större utsträckning än män, menar han.

Viss förklaring finns i däggdjursriktet.

– Detta »omhändertagandemönster» ligger nära till hands att föra över till omhändertagandet av unga avkommor. Den honliga reproduktionsstrategin går ut på kvalitet. Dvs, en däggdjurshona föder relativt få ungar som hon lägger ner mycket energi på under graviditet, förlossning, amning. De flesta däggdjurshonar har mer av en befruktande strategi med mindre engagemang i avkomman, dvs för dem handlar det mer om kvantitet.

Fast fullt så enkelt är det ju inte, poängterar han.

– Hos en art som människan med vår långa barndom, där behövs två föräldrar, och hos oss uppkommer därför en tendens till ett monogamt mönster. Likadant är det med fåglar, en lång ruvningstid och en relativt lång utvecklingstid av ungarna gör att honan och hanen måste samverka.

Nils Uddenberg är inte främmande för att det finns evolutionära biologiska grunder för kvinnligt och manligt, också i läkarrollen. Han hänvisar till den amerikanska psykologen Carol Gilligans studie av etik i ett könsperspektiv (Gilligan C Med kvinnors röst. Stockholm: Prisma, 1985).

– Det är en mycket intressant studie där hon visar att män tycks ha mer av en »regeletik», dvs män är benägna att sätta upp regler om att så här gör man i just den situationen. Kvinnor däremot har mer av en »omsorgsetik», dvs de sätter relationerna mer i centrum.

Nej, Nils Uddenberg tror inte att det bara är sociala konventioner bakom att vårt samhälle ser ut som det gör, att kvinnor och män har olika roller, olika positioner.

– Jag tror också att det finns en gnutta biologi i det, och att den inte är så oväsentlig.

Evolutionära biologiska aspekter kan ge insikter som gör de sociala mönstren tydligare.

Och nu är han på väg mot krutdurken!

– Det finns inte ett enda mänskligt samhälle där det inte finns en tendens att stödja söner mer än döttrarna!

Han tar stöd i djurstudier igen.

– En son kan sprida sina gener till fler än vad en dotter kan! Om vi ser hos våra släktingar, och även hos människor, får honorna ett visst antal ungar och det varierar inte så mycket från hona till hona. Mellan hanarna, däremot, är variationen mycket större. En del är extremt framgångsrika att fortplanta sig, andra är mer misslyckade. Men en hane som fått mycket resurser och stöd blir en bättre genspridare, det blir vi också.

– Och en gen som gör att vi är benägna att understödja våra söner något mer än våra döttrar, den sprider sig själv bättre.

Det här är då ytterst en förklaring till en tendens, kanske delvis biologiskt grundad, att understödja sin manliga avkomma mer än sin kvinnliga. Det ger nämligen »utdelning» i ökad genspridning, förklarar Nils Uddenberg: »En dotter, det är ju ändå någon som gör henne med barn!»

– Det är väldigt, väldigt cyniskt. Men det är också mycket begripligt ur ett evolutionärt perspektiv. Det är naturligtvis inte detsamma som att jag tycker att det är rätt och riktigt. Det är fullständigt helgalet! Självklart ska vi satsa lika mycket på flickorna som på pojkarna.

Biologin legitimerar inte traditionella könsroller; biologin förklarar dem.

– Vi kan också förändra könsroller, det vet vi. Bara under de senaste hundra åren har det hänt mycket i vårt samhälle. Men jag tror att det finns vissa grundmönster som tenderar att upprepas. Därför är det en fördel att kunna se mönstren, kunskap är alltid bättre än okunskap.

Isociobiologin – där är biologin och humanioran, som i ett nötskal.

– Vi kan inte förklara något enda mänskligt beteende utan biologin som grund. Men jag tycker ta mig sjutton inte heller att vi kan förklara någonting utan att också se till de kulturella och historiska sammanhangen.

Att ställa natur mot kultur, det är fel, tycker Nils Uddenberg. De är djupt inflätade i varandra.

På samma sätt är det med »arv och miljö», denna dikotomi som slängt fram och tillbaka i historien: I modern tid från 1970-talets vurm för betydelsen av klasstillhörighet och barndomsupplevelser till våra dagars tilltro till genetikens möjligheter att förklara hurdana människor blir.

Nils Uddenbergs favoritmetafor är virvlarna i en rinnande bäck.

– När bäcken rinner uppstår virvlar

om det är ojämnheter på botten. Beror virvlarna på att bäcken rinner? Ja, det gör de. Beror de på ojämnheter? Ja, det gör de också. Jag tror att arv och miljö fungerar ungefär som flödet och ojämnheter, tillsammans skapar de något. Det finns ingen enda mänsklig egenskap som inte är av arv och miljö.

Denna liknelse har Nils Uddenberg också använt i sin senaste bok »Arvsdygden – biologisk utveckling och mänsklig gemenskap» (Natur och Kultur, 1998). Med sitt uttryck »arvsdygd» vill han framhäva att också specifikt mänskliga sociala förmågor (lojalitet, moral, förnuft) har vi ärvt från våra apliknande förfäder.

Självklart är den nya genetikens möjligheter att definiera arvsanlag en av grunderna för den moderna biologins utveckling, poängterar Nils Uddenberg.

– Vi vet ju idag hur arv fungerar. Vi

skap och grupp gemenskap, det finns nämligen också hos våra närmaste släktingar, och till en del i djurriket över huvudet taget.

Livet i en myrstack bygger på nepotism, och till och med tvestjärtar tar hand om sina ungar, säger Nils Uddenberg. Det handlar om en slags inbyggd instinkt att »hjälpa sina egna gener på traven» och att försäkra sig om hjälp och stöd.

Och inte bara det – vi föds »arvsdygiga», som icke-ifyllda deklarationsblanketter med tomma kryssrutor för social förmåga, språk, moral, samvete, värderingar etc. Vi föds med en nedärvd öppenhet för de allmänmänskliga grundmönster som finns i alla samhällen – den omgivande kulturen sätter kryssen i de tomma rutorna och formar vilka uttryck mönstren får.

Förändrar då den moderna biologin vår människosyn? Både ja och nej, tror Nils Uddenberg. Å ena sidan kan den evolutionära biologiska kunskapen ge en mer nyanserad bild av människan. Och genteknikens landvinningar är självklart en revolution inom sjukvården. Men, å andra sidan ...

– Våra känslor är ju som de är, även om vi nu kan förstå hur de har uppkommit. Och människors behov förändras inte av att vi kan förklara dem.

– Vi vet ju t ex att det är mycket viktigt att svårt sjuka människor får känna att de är omhändertagna, att de har stöd, att de får prata med någon och att de kan hålla kontakt med människor som är viktiga för dem etc. Det värsta vi kan utsetta människor för, det är att isolera dem. Allt detta stämmer mycket bra med det vi nu vet om det sociala djuret människan.

Den evolutionära biologin har ännu inte riktigt vunnit mark inom medicins fält. Medicinsk psykologi, psykiatri, immunologi, biokemi, fysiologi etc har mycket att hämta i ett evolutionärt tänkande, understryker Nils Uddenberg. Och även om han nog hade kunnat ägna sig åt detta forskningsfält utan sin läkarbakgrund, så tror han att erfarenheterna som läkare och psykiater givit honom en bra grund i en gedigen kunskap om människan.

– Tyvärr är det nu inte alltid möjligt att som läkare formulera de värdefulla erfarenheter som läkaryrket ger, eftersom jobbet i sig är så tidskrävande och engagerande. Fler läkare borde få möjlighet att använda sina medicinska insikter i ett bredare sammanhang. Det är trots allt rätt få som lyckats ta sig ur läkarrollen, och istället gått in i en annan roll.

Och det är litet sorgligt, tycker han.
– Läkarna själva, läkaryrket som helhet och samhället skulle ha nytta av det. •

Som en kokbok för organismen är arvet: »Det startar processer som gemensamt verkar så att det blir just den människan av det i den miljön ... Att ställa natur mot kultur, det är fel. De är djupt inflettade i varandra.» Så säger Nils Uddenberg utifrån sin nya horisont, den evolutionära biologin. Den kan ge förklaringsgrunder för mänskliga universella karakteristika som könsroller, social förmåga, moral och samvete, sökande efter sammanhang och mening i livet etc.

vet att det finns ett budskap nedlagt i DNA-molekylen, vi vet hur detta budskap läses av och vi vet också att varje gen motsvaras av en speciell proteinmolekyl.

Med denna detaljerade kunskap följer också en insikt om att varje arvsfaktor måste ha en miljö att fungera i: »En ensam DNA-molekyl kan inte åstadkomma ett enda skvatt, det måste till en miljö där den kan verka.»

Nils Uddenberg beskriver arvet som »en kokbok för organismen».

– Det startar processer som gemensamt verkar så att det blir just den människan av det i den miljön.

En annan grund för den moderna biologin är evolutionsläran som emenerar från Charles Darwin och hans nu 140 år gamla »On the Origin of Species by Means of Natural Selection».

Men dagens evolutionsteorier har en helt annan vetenskaplig precision. Dar-

win visste inget om gener, om hur arvet fungerar eller att det biologiska urvalet – selektionen – sker på genetisk nivå.

Darwins teorier har också precisrats och utvecklats av senare tids primatologiska forskning, dvs studier av socialt beteende hos primater (»andra apor» som Nils Uddenberg säger).

– Genom att studera nära släktingar kan vi få syn på sociala mönster nära dem som en gång utvecklades till Homo sapiens – och vi kan få insikter om oss själva.

Och här kommer också den revolutionerande tanken att samhället är äldre än människosläktet, en tanke som går på tvären med traditionella sociologiska tankemodeller, poängterar Nils Uddenberg.

Mycket av det sociala »kitt» som är utmärkande för det mänskliga samhället, t ex släktkärlek, ömsesidighet/vän-